

SBORNÍK PRACÍ
FILOZOFICKÉ FAKULTY
BRNĚNSKÉ
UNIVERZITY

ROČNÍK LIV
ŘADA PEDAGOGICKÁ (U), Č. 11
SERIES PAEDAGOGICA

STUDIA PAEDAGOGICA

2006

MASARYKOVA UNIVERZITA

STUDIA PAEDAGOGICA. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity

je sborník redigovaný Ústavem pedagogických věd Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Vychází jedenkrát ročně a obsahuje odborné texty členů ústavu, studentů oborů Pedagogika a Sociální pedagogika a poradenství na FF MU a dalších přizvaných autorů, a také informace o vybraných aktivitách členů ústavu. Jednotlivé texty procházejí recenzním řízením.

V nové řadě U vychází sborník po oddělení z řady pedagogicko-psychologické od roku 1997. Každý ročník sborníku má samostatné téma.

REDAKČNÍ RADA

doc. PhDr. Milada Rabušicová, PhD. (výkonná redaktorka), Mgr. Lenka Hloušková,
Mgr. Petr Novotný, PhD., doc. PhDr. Milan Pol, CSc., Mgr. Klára Šedřová, PhD.

SAZBA A GRAFICKÁ ÚPRAVA

Dan Šlosar, Centrum informačních technologií FF MU

KONTAKT

Ústav pedagogických věd FF MU, Arné Nováka 1, 602 00 Brno
(www.phil.muni.cz/ped)
e-mail: milada@phil.muni.cz

© Masarykova univerzita, 2006
Citace: SPFFBU U 11 (2006)

ISBN 80-210-4143-9
ISSN 1211-6971

LENKA HLOUŠKOVÁ, MILAN POL

**OBČANSKÉ VZDĚLÁVÁNÍ DOSPĚLÝCH V ČESKÉ REPUBLICĚ
(KONTEXT, ÚČAST, NABÍDKA A ÚČASTNÍCI)**
ADULT CIVIC EDUCATION IN THE CZECH REPUBLIC
(CONTEXT, PARTICIPATION, OFFER AND PARTICIPANTS)

Úvod

V tomto textu se budeme věnovat účasti dospělých na občanském vzdělávání, povšimneme si existující nabídky takto zaměřeného neformálního vzdělávání dospělých, podáme charakteristiku dospělých účastníků občanského vzdělávání v České republice a ukážeme, v čem se tyto liší od lidí, kteří se takového vzdělávání neúčastní. Vycházíme z dat získaných z reprezentativního dotazníkového šetření v rámci výzkumu *Vzdělávání dospělých v různých fázích životního cyklu: priority, příležitosti a možnosti rozvoje*¹, jenž byl popsán v úvodní části tohoto sborníku.

Kontext

Občanské vzdělávání se nejčastěji spojuje s konceptem aktivního občanství a bývá zřetelně vnímáno jako součást celoživotního učení. V politických dokumentech Evropské komise² a Rady Evropy³ přitom lze nalézt různě široká vyme-

¹ Jedná se o výzkumný projekt *Moderní společnost a její proměny*, jenž je financován grantem Ministerstva práce a sociálních věcí, číslo projektu 1J 017/04-DP2.

² Jedno z vymezení aktivního občanství nalezneme v dokumentu Evropské komise: „Aktivní občanství se zaměřuje na to, zda a jak se lidé podílejí na všech sférách společenského a hospodářského života, na šance a rizika, s nimiž se přitom setkávají, na míru sounáležitosti, kterou pociťují ke společnosti, v níž žijí a na váhu vlastního slova, které v ní mají“ (Memorandum, 2000, s. 8).

³ Aktivní občanství je rovněž významným cílem Rady Evropy, z jejíž iniciativy je již od roku 1997 realizován projekt *Výchova k demokratickému občanství (Education for democratic citizenship)*. Jeho hlavním cílem je pomoci formovat odpovědné a informované občany v kontextu evropské integrace. Projekt je zaměřen na mladé lidi i dospělé a jde v něm především o to vybavit občany znalostmi, dovednostmi a kompetencemi potřebnými pro aktivní participaci v rámci demokratické občanské společnosti; vytvářet příležitosti pro dialog

zení aktivního občanství. Lze říci, že společným prvkem těchto vymezení je „participace“. Rozdíly se objevují hlavně v souvislosti s oblastmi života, k nimž jednotlivá vymezení odkazují – někdy se hovoří o všech sférách ekonomického a společenského života, jindy o participaci v občanském životě, o demokratické občanské společnosti, o komunitě apod. Většina deskriptorů specifikuje, že participace by měla být „demokratická“, čímž se myslí tolerantní a nenásilná, uznávající lidská práva a právní normy.

Podle respektovaných analýz (de Weerd aj., 2005) prosazuje „evropská“ vzdělávací politika myšlenku aktivního občanství chápaného jako participaci na veřejném životě (*associational life*), který je přímo spojen s ekonomickým a politickým úspěchem. S ohledem na roli, která se připisuje vzdělávání ve vztahu k aktivnímu občanství a s ohledem na představy o „dobrém“ občanství, pak – podle týchž analýz – převažuje v evropské vzdělávací politice tendence vyzdvihnout hodnoty „občanské společnosti jako dobré a pro budoucnost slibné společnosti“ (tamtéž, s. 16).

Podpora aktivního občanství prostřednictvím k němu zaměřeného učení a vzdělávání je tak jasně formulována v řadě strategických dokumentů na „evropské“ úrovni. Např. ve strategickém záměru Evropské komise zdůrazňujícím podporu celoživotnímu učení (Making, 2001) je aktivní občanství jasně označeno jako jeden ze tří hlavních pilířů příštího rozvoje. Za předpoklad pro aktivní občanství se přitom považuje občanské vzdělávání v průběhu celoživotní dráhy člověka (srov. také např. Memorandum, 2000; European, 2002).

Koncept celoživotního učení vychází z představy, že člověk dokáže řídit své učení a bude sám aktivně vyhledávat učební příležitosti po celý svůj život (srov. již Faure a kol., 1972), což by mělo vést k tomu, že lidé budou zvládat nároky soudobého a zejména budoucího vývoje společnosti. Jednoduše řečeno, společnost vidí svou perspektivu v aktivních, informovaných, solidárních a zodpovědných občanech, a k tomu je zapotřebí, aby se každý z nás učil celý život. Zatímco časová dimenze konceptu celoživotního učení (*lifelong learning*) je strukturována věkem, šíří celoživotního učení (*lifewide learning*) postihují tři vzájemně se prostupující kategorie: kategorie formálního vzdělávání, neformálního vzdělávání a informálního učení.

a diskurs, pro řešení konfliktů a konsensus, pro komunikaci a interakci; stimulovat vědomí práv a odpovědností, norem a hodnot, etických otázek v komunitě (Birzea, 2000). V jiném dokumentu Rady Evropy je charakterizována výchova k demokratickému občanství jako proces celoživotního učení, které je zaměřeno na participaci, partnerství, sociální soudržnost, přístup (myslí se např. ke vzdělání, k příležitostem angažovat se apod. – pozn. autorů), spravedlnost, odpovědnost a solidaritu (O’Shea, 2003). A např. v dalším dokumentu Rady Evropy se hovoří o tom, že cílem výchovy k demokratickému občanství je naučit se žít společně v demokratické společnosti a bojovat proti agresivnímu nacionalismu, rasismu a intolanci, eliminovat násilí a extrémistické myšlení a chování (Recommendation, 2002).

Účast na občanském vzdělávání dospělých

Především je třeba zdůraznit, že soubor respondentů, o kterém pojednáváme v kontextu účasti na občanském vzdělávání, není velký. Z celého souboru respondentů již uvedeného výzkumu se zúčastnilo vzdělávacích aktivit zaměřených na oblast občanského života pouhých 3,5 % dospělých.

Tabulka 1: Účast na občanském vzdělávání dospělých

	Počet účastníků	Podíl účastníků (%)
Zúčastnilo se jedné vzdělávací aktivity týkající se záležitostí občanského života	12	24
Zúčastnilo se dvou vzdělávacích aktivit týkajících se záležitostí občanského života	3	6
Zúčastnilo se tří vzdělávacích aktivit týkajících se záležitostí občanského života	1	2
Neuvešlo název vzdělávací aktivity, kterou lze identifikovat jako aktivitu týkající se záležitostí občanského života	19	38
Neodpovědělo	15	30
Celkem účastníků občanského vzdělávání	50	100

Zajímavé výsledky nabízí srovnání účasti dospělých na občansky zaměřeném neformálním vzdělávání s tím, jak vyjadřovali lidé z celého vzorku svůj zájem účastnit se takto zaměřených vzdělávacích aktivit v následujícím roce. Účast na vzdělávání naznačeného směru plánuje pro následující rok pouze 52 dospělých. Lze tedy říci, že v občansky zaměřeném vzdělávání je vyrovnaná identifikovaná potřeba (zájem se vzdělávat) a realizovaná vzdělávací potřeba, což u jiných oblastí neformálního vzdělávání není obvyklé (Šedřová, Novotný, 2006). Současně to znamená, že většina dospělých nemá potřebu vzdělávat se v této oblasti a zřejmě jim chybí motivace pro toto vzdělávání. Pokud již někdo tuto potřebu identifikuje, pak předpokládáme, že u něj bude převažovat osobní motivace nad profesní. Tento předpoklad nám potvrzuje vyhodnocení odpovědí na další otázku z dotazníku. Jako nejčastější důvody účasti na občanském vzdělávání respondenti uváděli snahu o osobní rozvoj (42 %), podnět od lidí z okolí (20 %) a teprve až poté důvod zlepšit si možnosti pracovního uplatnění (17 %).

Zajímalo nás také, jestli se občanského vzdělávání účastní stále stejní lidé, tj. zda-li ti, co se vzdělávali v této oblasti, se v ní chtějí vzdělávat i nadále, a naopak ti, kteří se tohoto typu vzdělávacích aktivit neúčastnili, nemají o toto vzdělávání zájem ani do budoucna. Náš předpoklad, že půjde o tytéž respondenty, se naplnil zhruba z poloviny. Z 50 dospělých, kteří se zúčastnili občanského vzdělávání, se chce v příštím roce takto vzdělávat 27 dospělých (52 %). To, že téměř polovina letošních účastníků se chce zúčastnit občanského vzdělávání i v následujícím roce, lze vnímat jako výzvu pro koncipování vzdělávací nabídky. Ta by měla být koncipována tak, aby pokrývala širší občanského vzdělávání, ale současně by měla být gradována – měla by tedy obsahovat nabídky kurzů různé míry pokročilosti, aby uspokojovala i opakovaně se vzdělávající účastníky.

Kurzy občanského vzdělávání dospělých

Dále jsme se zaměřili na kurzy občanského vzdělávání v rámci neformálního vzdělávání, konkrétně na jejich obsah. Kategorizovali jsme názvy kurzů, jak byly uvedeny respondenty a z toho vyvozujeme témata občanského vzdělávání. Jedním z témat občanského vzdělávání, a dá se říci že tradičním, je **oblast práva** – specificky se jedná o znalost legislativy (příklady konkrétních názvů uváděných kurzů: *Přednáška o Evropské ústavě, ČR a EU*⁴, *Školení k novému školskému zákonu*, *Sociálně právní kurz*, *Zákony a my*, *Školení k zákonu o obcích*, *Zákon o ochraně přírody a krajiny*, *Studentská legislativa ACSA*, *Zákon EIA – školení*, *Semináře na téma právní jednání bytových družstev*). Zdá se, že tato nabídka přispívá k rozšíření právního vědomí účastníků, ale přímo nevede k aktivní účasti na veřejném životě společnosti. Souvisí tedy spíše s tím, co bývá obvykle chápáno jako naplňování pasivního a minimalistického konceptu občanství (v něm jde o garanci svobody jednotlivců, týká se především uplatňování volebního práva, respektování platných zákonů, loajality ve vztahu k fungování politických struktur apod. – srov. např. Birzóa aj., 2004).

Další téma občanského vzdělávání bylo identifikováno na základě názvů kurzů, které se zdají být spojeny s **politickou angažovaností** občana (konkrétní názvy kurzů: *Samospráva obcí*, *Kontrolní výkon obce*, *Odborný seminář k práci obecních úřadů*, *Pokyny k volbám*, *Problematika hospodářské správy v obci*, *Komunální politika*, *Občanský život*⁵). Předpokládáme, že obecným cílem těchto kurzů je nejen zvýšení právního vědomí, ale současně také vytvoření dalších předpokladů pro aktivní participaci jedince na životě obce. Z tohoto pohledu se tedy může jednat o kurzy, které jsou zřetelněji koncipovány v souladu s konceptem aktivního občanství.

V odpovědích našich respondentů bylo zastoupeno i téma **životního prostředí** (konkrétní názvy kurzů: *Životní prostředí na pracovišti*, *Seminář o životním prostředí*), které by mohlo signalizovat zájem některých respondentů angažovat se v ekologických otázkách.

Stojí ovšem za povšimnutí, že většina respondentů (téměř 70 %) nebyla schopna uvést název kurzu, který by bylo možné identifikovat jako kurz zaměřený na občanské záležitosti. Tuto situaci si můžeme vysvětlit různě, od prostého „výpadku paměti“ při odpovídání na danou otázku dotazníku, přes fakt, že se v daném roce respondenti zúčastnili několika vzdělávacích kurzů a nebyli schopni přesně oddělit obsahové oblasti, pod které by bylo možné absolvované kurzy zařadit, až po problém „skrytého občanského obsahu“ v rámci nabídky vzdělávacích kurzů jiného zaměření (např. kurzů týkajících se osobnostního rozvoje, kurzů týkajících se trávení volného času a možná do jisté míry i kurzů vztahujících se k náplni práce). Právě v obsahovém vymezení občanského vzdělávání

⁴ Z uvedeného názvu není možné poznat, zda-li se jedná o právní otázky spojené se vstupem České republiky do Evropské unie nebo spíše o problematiku fungování unie z hlediska možností občanské participace.

⁵ Tento název kurzu je opět obtížně zařaditelný do jednotlivých kategorií.

narážíme na šíři konceptu aktivního občanství, který není pro účely neformálního vzdělávání dospělých jasně specifikován a konkretizován.

Účastníci občanského vzdělávání dospělých

Charakteristiku těch, kteří uvedli, že se zúčastnili vzdělávacích aktivit zaměřených na občanský život, jsme získali dvojím způsobem. Jednak popisem skupiny účastníků občanského vzdělávání (N=50) a dále srovnáním této skupiny s respondenty, kteří se takto zaměřených vzdělávacích aktivit nezúčastnili. Předpoklad o rozdílu mezi dvěma uvedenými skupinami je testován testem nezávislosti chí-kvadrát a v závorkách je uvedena hladina významnosti (p), na které byl rozdíl (vztah mezi proměnnými) potvrzen.

Specifika ve vztahu k postavení na trhu práce

Kdo jsou ti, kteří uvedli, že se vzdělávali v občansky zaměřených kurzech neformálního vzdělávání? Občanského vzdělávání se zúčastnili v přibližně stejné míře muži i ženy, a to napříč věkovým i vzdělanostním spektrem. Nejčastěji se však jednalo o lidi ve věku 50–59 let (31 %) a mladé lidi ve věku 20–29 let (25 %), kteří dosáhli **středoškolského** (58 %) nebo **vysokoškolského** (28 %) vzdělání.

Účastníci občanského vzdělávání byli nejčastěji **zaměstnaní na plný úvazek** (60 %) a uváděli, že jsou se svým zaměstnáním spokojeni (spíše spokojeno 49 %, spokojeno 30 %). Z hlediska pracovního zařazení dominovali administrativní pracovníci (40 %), následovali nižší řídicí pracovníci (13 %) a odborní pracovníci (11 %). Za zmínku stojí, že se občanského vzdělávání nezúčastnil žádný zemědělec ani nekvalifikovaný dělník. Z hlediska oboru působnosti spadají účastníci občanského vzdělávání pod kategorie: zástupci veřejné správy (29 %), školství (16 %), technické obory (16 %) a zdravotnictví (13 %). Ve srovnání s ostatními respondenty výzkumu se občanského vzdělávání méně často zúčastnili lidé působící ve službách (pouhá 3 %) a zcela ve skupině účastníků chyběli zástupci humanitních a uměleckých oborů. Jak je vidět, účastníci občanského vzdělávání se rekrutují především z veřejného sektoru.

Pro dokreslení charakteristiky účastníků občanského vzdělávání jako **administrativních (případně nižších řídicích) pracovníků zaměstnaných ve veřejném sektoru** uvádíme popis jejich finanční situace. Co se týká příjmů, ukázalo se, že občanského vzdělávání se zúčastnily zhruba dvě skupiny – nemajetní⁶ (21 %) a lidé tzv. střední třídy⁷ (49 %). Skupinu nemajetných pravděpodobně tvoří studenti (jejichž zastoupení je ve skupině účastníků občanského vzdělávání

⁶ Nemajetní jsou charakterizováni příjmem do 8 000 Kč.

⁷ Střední třída je z hlediska příjmu charakterizována příjmy v rozmezí 12 001–18 000 Kč. Pod kategorií s příjmy v rozmezí 12 001–14 000 Kč se zařadilo 18 % účastníků občanského vzdělávání, v kategorii s příjmy 14 001–16 000 Kč to bylo 8 % účastníků, s příjmy mezi 16 001–18 000 Kč pak 23 % účastníků.

12 %) a všichni, kteří nejsou ekonomicky aktivní (6 % důchodci, 2 % rodičovská dovolená). Srovnáme-li ty, kteří se zúčastnili, s ostatními respondenty celého reprezentativního vzorku, zjistíme, že – oproti jiným oblastem vzdělávání – mezi účastníky občanského vzdělávání nebyli zastoupeni lidé s vysokými příjmy (nad 32 000 Kč). Účastníci občanského vzdělávání hodnotí svou **finanční situaci** jako situaci **s menšími problémy** (52 %) a někteří dokonce jako **bezproblémovou** (27 %). To by mohlo naznačovat, že finance nejsou pro účastníky občanského vzdělávání větší překážkou jejich dalšího vzdělávání.

Podíváme-li se na skupinu účastníků občanského vzdělávání z hlediska stability jejich postavení **na trhu práce** (případně jejich kariérního růstu, který je spojen se vzděláváním), zjistíme, že se jedná o **velmi stabilní skupinu**. Většina z nich za posledních pět let neztratila práci (88 %), neukončila pracovní poměr dobrovolně (88 %), neodešla do důchodu (94 %), nenastoupila do nového zaměstnání (79 %)⁸, ani nehledala zaměstnání (94 %). Současně se necítí být příliš ohrožena nezaměstnaností (57 %). Pokud změny ve vztahu k práci respondenti ze skupiny účastníků občanského vzdělávání zažívali, pak se jednalo o posuny v rámci jejich zaměstnání, jako např. přestup do vyšší funkce nebo naopak (37 %).

Za zmínku také stojí, že **část účastníků** občanského vzdělávání se **v posledních pěti letech dále vzdělávala** v jiných oblastech (celkem 61 %)⁹ a zdá se, že v tomto ohledu jsou tito lidé mnohem aktivnější než ostatní. Test chí-kvadrátu prokázal vztah mezi účastí na občanském vzdělávání a ukončením školy ($p=0,00$) a mezi účastí a absolvováním rekvalifikačního kurzu ($p=0,00$) – v těchto dvou charakteristikách se liší skupina účastníků občanského vzdělávání od ostatních respondentů. V tomto kontextu je zajímavé vyzdvihnout, že se účastníci občanského vzdělávání domnívají, že v současných podmínkách **mají vyhovující a dostatečné znalosti pro výkon své profese** („rozhodně ano“ uvádí 49 %, „spíše ano“ uvádí 49 %), ale zároveň se vyjadřují v tom smyslu, že by se jejich situace v zaměstnání nezměnila, kdyby si zvýšili vzdělání („spíše ne“ odpovědělo 31 %, „rozhodně ne“ odpovědělo 31 % účastníků). To může znamenat, že tito lidé již zažili kariérní postup, který souvisel s jejich vzdělávací aktivitou, a nyní jsou na tzv. kariérním stropě. Nebo se můžeme domnívat, že jejich vzdělávání bylo spojeno s výkonem profese a lze ho vnímat jako nutný předpoklad ke zvyšování kvalifikace v rámci zaměstnání. Lze však také uvažovat o tom, že neplatí vztah mezi vzděláváním a kariérním růstem – přesto mnozí respondenti ze skupiny účastníků občanského vzdělávání na další vzdělávání nezanevřeli a v nejbližších třech letech si chtějí zvýšit kvalifikaci (30 %). V této charakteristice se účastníci občanského vzdělávání statisticky významně liší od ostatních¹⁰.

⁸ Nižší procento v této položce přičítáme na vrub studentům, kteří po ukončení školy (nebo souběžně se studiem) nastupují do zaměstnání.

⁹ Během posledních pěti let nastoupilo do školy 10 % účastníků, ukončilo školu 23 % účastníků, absolvovalo rekvalifikační kurz 27 % účastníků občanského vzdělávání.

¹⁰ Testem chí-kvadrát byl prokázán vztah mezi účastí na občanském vzdělávání a zvyšováním kvalifikace ($p=0,02$).

Můžeme tedy konstatovat, že účastníci občanského vzdělávání se dále vzdělávají. Vzhledem k jejich předcházející charakteristice se domníváme, že jejich dosavadní vzdělávací aktivita je spojena zejména s jejich uplatněním na trhu práce (zahájení formálního vzdělávání, ukončení formálního vzdělávání, rekvalifikace). Současně se zdá, že vzdělávání, které může být spojeno s výkonem jejich profese, vnímají účastníci občanského vzdělávání jako prostor pro osobní sebe-realizaci a rozvoj (viz motivace ke studiu). Zůstává tedy otázkou, proč si vybrali právě oblast občanského vzdělávání. Snad nám na tuto otázku odpoví pohled na hodnoty, které účastníci občanského vzdělávání vyznávají.

Hodnotový žebříček účastníků občanského vzdělávání

Nyní se zaměříme na **životní postoje, názory a hodnoty** účastníků občanského vzdělávání. Hned na začátku můžeme konstatovat, že nadpoloviční většina účastníků občanského vzdělávání je spokojena se svým životem (spokojena 38 %, spíše spokojena 30 %) a většina z nich se domnívá, že svůj život mohou ovlivňovat (plně 27 %, spíše ano 52 %). Tabulky 2 a 3 zachycují pomyslný žebříček hodnot účastníků občanského vzdělávání, který poté srovnáváme s hodnotami těch respondentů, kteří se občanského vzdělávání nezúčastnili.

Tabulka 2: **Hodnoty, kterých si účastníci občanského vzdělávání váží na druhých**

Nejdůležitější hodnota	Počet %	Druhá nejdůležitější	Počet %	Třetí nejdůležitější	Počet %
Věnují se rodině	25	Jsou inteligentní	26	Nejsou lhostejní k dění kolem sebe	19
Jsou inteligentní	16	Nejsou lhostejní k dění kolem sebe	16	Učí se stále něco nového	15
Učí se stále něco nového	14	Rozumějí své práci	12	Rozumějí své práci	15

Tabulka 3: **Hodnoty, které považují účastníci občanského vzdělávání za důležité pro úspěch v životě**

Nejdůležitější hodnota	Počet %	Druhá nejdůležitější	Počet %	Třetí nejdůležitější	Počet %
Narodit se v dobré rodině	22	Být sebevědomý	23	Chovat se dobře k druhým lidem	22
Učit se stále něco nového	20	Učit se stále něco nového	21	Umět se postavit proti bezpráví	17
Být sebevědomý	18	Mít vlivné známé	13	Být sebevědomý	13
		Mít vysoké vzdělání	12		

Je zajímavé, že tento hodnotový žebříček je téměř shodný v celém výzkumném vzorku. Skupina účastníků občanského vzdělávání se statisticky významně

neliší od ostatních, i když dílčí rozdíly u ní najít lze. V tabulce 2 vidíme, že 14 % účastníků uvedlo jako nejdůležitější hodnotu *učit se stále něco nového*, ale s touto hodnotou se u ostatních vůbec nesetkáváme. Její místo obsazuje hodnota *nebýt lhostejní k dění kolem sebe* (13 %). K hodnotám účastníků uvedených v tabulce 3 u ostatních respondentů přibývá téměř se stejnou četností hodnota *být optimistou* (druhá i třetí nejdůležitější hodnota) a chybí hodnota *umět se postavit proti bezpráví*.

Na hodnotové spektrum účastníků občanského vzdělávání se můžeme podívat strukturovaně podle hodnot podporujících vzdělávání (*učit se něco nového, mít vysoké vzdělání*) a hodnot podporujících občanskou aktivitu (*nebýt lhostejní k dění kolem sebe, chovat se dobře k druhým lidem, umět se postavit proti bezpráví*). Hodnoty spojené s učením a vzděláváním obsazují přední místa jak v hodnotách, kterých si účastníci váží, tak v tzv. instrumentálních hodnotách. Bude se toto pozitivní hodnotové nastavení ve vztahu ke vzdělávání projevovat i v účasti na jiných oblastech neformálního vzdělávání? To je otázka, kterou se budeme zabývat o něco později.

Při pohledu na občansky laděné hodnoty (*váží si lidí, kteří nejsou lhostejní k dění kolem sebe, za nástroj úspěchu v životě považují hodnoty chovat se dobře k druhým lidem, umět se postavit proti bezpráví*) bychom neměli zapomínat, že tzv. instrumentální hodnoty *chovat se dobře k druhým lidem* a *umět se postavit proti bezpráví* mohou být vyjádřením profesionální kultury těch, kteří pracují s lidmi (viz specifika účastníků občanského vzdělávání v postavení na trhu práce). Jinak můžeme konstatovat, že hodnotový žebříček účastníků občanského vzdělávání koresponduje se zaměřením jejich vzdělávací aktivity, ale v případě, že se statisticky významně neliší od ostatních, vyvstává otázka, proč se v této oblasti nevzdělávají jiní. Zdá se, že rozdíl by mohl být přičítán právě „šťastnému“ spojení hodnot podporujících učení a občansky laděných hodnot.

Občanská angažovanost účastníků občanského vzdělávání

Účastníci občanského vzdělávání jsou většinou lidé, kteří se **snáží porozumět dění ve společnosti** (82 %), ale jsou i mezi nimi i tací, kteří se o dění ve společnosti nezajímají (16 %). Snahou porozumět dění ve společnosti se účastníci občanského vzdělávání statisticky významně odlišují od ostatních a můžeme říci, že existuje vztah mezi účastí na občanském vzdělávání a snahou porozumět dění ve společnosti¹¹. Současně polovina těch, kteří se zúčastnili občanského vzdělávání, nemá vyhraněný názor na to, zda je dnes stále obtížnější porozumět tomu, co se ve společnosti děje, a ve srovnání s ostatními respondenty je mezi nimi nepatrně více těch, kteří s uvedeným tvrzením spíše nesouhlasí. Stojí za úvahu, zda uvedená osobní a sociální motivace k účasti na občanském vzdělávání není ještě podpořena zájmem o dění ve společnosti a snahou mu porozumět.

Zajímalo nás také, jestli se účastníci občanského vzdělávání **ve volném čase účastní akcí občanských sdružení**. Můžeme konstatovat, že se těchto akcí účastní

¹¹ Potvrzeno testem chí-kvadrát; $p=0,03$.

nejčastěji v periodách několikrát do roka (37 %) a měsíčně (25 %) a také v tomto ohledu se statisticky významně liší od ostatních respondentů¹². Zdá se tedy, že jejich způsob trávení volného času vypovídá i o jisté míře jejich občanské angažovanosti.

Z hlediska míry občanské angažovanosti by se dalo očekávat, že se účastníci občanského vzdělávání budou chtít do budoucna zapojit do života města nebo obce. V takovém případě bychom mohli o občanském vzdělávání uvažovat jako o vstupním předpokladu pro tuto činnost. V plánu to však nemá 92 % účastníků občanského vzdělávání a v tomto ohledu se nijak neliší od ostatních. Z toho usuzujeme, že buď se účastníci občanského vzdělávání již v současnosti politicky angažují a vzdělávání nevnímají jako vstupní předpoklad k této činnosti, anebo že vzdělávání v této oblasti nepřispívá k aktivní politické participaci na úrovni komunální politiky.

Další faktory účasti na občanském vzdělávání

Jak již jsme naznačili výše, účastníci občanského vzdělávání jsou ve vztahu ke vzdělávání v některých ohledech specifickou skupinou. Jsou hodnotově naladěni na vzdělávání, častěji než ostatní respondenti se v posledních letech vzdělávali a častěji než ostatní si chtějí zvýšit svou kvalifikaci. Většina účastníků občanského vzdělávání sice nechce zahájit v blízké budoucnosti formální vzdělávání (74 %), ale přesto jsou v tomto směru aktivnější než ostatní¹³.

Tabulka 4: **Reálná a plánovaná účast účastníků občanského vzdělávání na jiných kurzech neformálního vzdělávání**

Oblasti neformálního vzdělávání	Zúčastnilo se (%) (N=50)	Plánuje se účastnit (%) (N=52)
Kurzy k náplni práce	81 (p=0,00)	64 (p=0,00)
Práce s počítačem	38 (p=0,00)	38 (p=0,00)
Vzdělávání v cizích jazycích	26 (p=0,00)	34 (p=0,00)
Kurzy osobnostního rozvoje	34 (p=0,00)	26 (p=0,00)
Trávení volného času	16 (p=0,00)	14 (p=0,01)
Rodičovství a partnerství	6 (p=0,04)	10 (p=0,00)

Z tabulky 4 je patrné, že účastníci (ti, kteří se již zúčastnili) a zájemci (ti, kteří mají v plánu se v budoucnu zúčastnit) o občanské vzdělávání mají zájem především o dvě oblasti neformálního vzdělávání – cizí jazyky a práci s počítačem (pomineme-li kurzy k náplni práce, jež obvykle nevycházejí z osobní iniciativy, ale z požadavku zaměstnavatele). Proto se podíváme, jak v těchto dvou oblastech hodnotí své znalosti a dovednosti. Přestože někteří účastníci občanského vzdělávání uvádějí,

¹² Testem chí-kvadrát byl prokázán vztah mezi účastí na občanském vzdělávání a účastí na akcích občanských sdružení (v periodách: měsíčně, několikrát do roka, méně často p=0,00).

¹³ Testem chí-kvadrát byl prokázán vztah mezi účastí na občanském vzdělávání a zájmem o další formální vzdělávání (p=0,02).

že cizí jazyk vůbec neovládají (angličtinu neovládá 38 %, němčinu neovládá 25 %, ruštinu neovládá 22 %, francouzštinu neovládá 88 %, jiný jazyk neovládá 83 %), liší se od ostatních respondentů v hodnocení vlastní úrovně ovládnutí cizího jazyka. Účastníci občanského vzdělávání hodnotí častěji než ostatní respondenti svou jazykovou schopnost na úrovni dobře ($p=0,00$) v případě anglického a německého jazyka. Skupina účastníků občanského vzdělávání se liší i v hodnocení anglického jazyka na úrovni velmi dobře ($p=0,00$). V případě jiných jazyků už souvislost mezi účastí na občanském vzdělávání a hodnocením jazykové úrovně neplatí. Naopak zájemci o občanské vzdělávání se liší od těch, kteří zájem o tento typ vzdělávání nemají, v hodnocení úrovně německého a ruského jazyka na úrovni dobře a na úrovni základů těchto jazyků. Těmito nálezy si vysvětlujeme zvýšený zájem naší specifické skupiny zejména o vzdělávání se v oblasti cizích jazyků.

Jak se účastníci občanského vzdělávání hodnotí ve vztahu k práci s počítačem? Ve většině případů jako běžní uživatelé (60 %) nebo jako pokročilí uživatelé (20 %). Zájemci o občanské vzdělávání se hodnotí jako běžní uživatelé (56 %) a stejné zastoupení mají mezi nimi v jejich hodnocení pokročilí uživatelé a ti, kteří s počítačem nepracují (vždy 15 %). I v tomto případě můžeme konstatovat, že se jak účastníci, tak zájemci ve svém hodnocení liší od ostatních, a že existuje vztah mezi účastí a zájmem o občanské vzdělávání a mezi hodnocením úrovně práce s počítačem na úrovni běžný uživatel ($p=0,00$). Je tedy zřejmé, že důvodem zájmu účastníků i zájemců o občanské vzdělávání, o vzdělávání v cizích jazycích a v oblasti práce s počítačem je tendence pokračovat a zdokonalovat se ve výše uvedených znalostech a dovednostech.

Až dosud se ukazuje, že účastníci občanského vzdělávání jsou aktivními účastníky neformálního vzdělávání. Předpokládáme tedy, že tito lidé nebudou příliš pociťovat překážky, jež jim brání v přístupu ke vzdělávání. Současně nás však zajímá, co by mohlo být důvodem jejich nižšího zájmu účastnit se jiných oblastí neformálního vzdělávání (mimo cizí jazyky a práci s počítačem). Analýza překážek účasti na vzdělávání, které účastníci občanského vzdělávání identifikovali, ukázala, že jako překážku svého dalšího vzdělávání vnímají zejména:

- **Momentální nedostatek finančních prostředků** (souhlasí 17 %, spíše souhlasí 23 %).

Vzhledem k tomu, že účastníci občanského vzdělávání hodnotí svou finanční situaci jako situaci s malými nebo žádnými problémy, je s podivem, že v tomto případě zmiňují finanční bariéru a navíc, že se v tomto ohledu statisticky významně neliší od ostatních. Snad by mohlo být vysvětlením to, že se účastníci občanského vzdělávání zúčastňují více kurzů najednou. To je ale v tuto chvíli pouhá domněnka, na kterou se zaměříme v následujícím textu.

- **Pracovní zaneprázdněnost** (souhlasí 4 % a spíše souhlasí 40 %).

K tomu je třeba dodat, že pocit vlastní pracovní vytíženosti je u účastníků občanského vzdělávání častější než u ostatních respondentů¹⁴.

¹⁴ Testem chí-kvadrát byla prokázána souvislosti mezi účastí na občanském vzdělávání a pracovní zaneprázdněností jako překážky ke vzdělávání ($p=0,01$).

S jistým odstupem se dále objevují překážky způsobené samotnou vzdělávací nabídkou. Někteří účastníci občanského vzdělávání se domnívají, že není dost vhodných kurzů (21 %), případně že kvalita kurzů bývá poměrně nízká (18 %). I když se v tomto ohledu neliší od ostatních respondentů, domníváme se, že tento pohled by neměl zapadnout právě s ohledem na šíři konceptu aktivního občanství a s ohledem na to, že ani účastníci občanského vzdělávání nebyli schopni uvést název kurzu, který by byl jednoznačně zařaditelný pod občanské vzdělávání.

Vrátíme-li se k tabulce 4, je na první patrné, že se účastníci a zájemci o občanské vzdělávání vzdělávají i v jiných oblastech neformálního vzdělávání. Porovnáme-li jejich účast na neformálním vzdělávání s účastí ostatních respondentů, vidíme, že jak účastníci, tak zájemci o občanské vzdělávání se statisticky významně liší od ostatních respondentů ($p=0,00$). Tato odlišnost nás přivedla k otázce, zda se nekumuluje účast na různých oblastech neformálního vzdělávání, tedy zda-li se účastníci občanského vzdělávání častěji neúčastní i dalších oblastí neformálního vzdělávání, případně zda-li ti, kteří mají zájem o občanské vzdělávání, neplánují účast i na jiných oblastech neformálního vzdělávání.

K tomu, abychom na tuto otázku mohli odpovědět, jsme vytvořili tzv. sumační index, který se skládá ze všech oblastí neformálního vzdělávání kromě občanského (tj. kurzy k náplni práce, kurzy práce s počítačem, kurzy osobnostního rozvoje, kurzy cizích jazyků, kurzy zaměřené na trávení volného času, kurzy rodičovství a partnerských vztahů, výchovy dětí). Tento sumační index ukázal, že účastníci občanského vzdělávání jsou opravdu aktivními účastníky neformálního vzdělávání. Nejčastěji se vzdělávali ve dvou (index 1 má 15 účastníků) a ve třech (index 2 má 15 účastníků) oblastech neformálního vzdělávání současně. Můžeme tedy potvrdit, že účastníci občanského vzdělávání se statisticky významně častěji účastní i jiných oblastí neformálního vzdělávání, a že existuje vztah mezi účastí v občanském vzdělávání a v dalších oblastech neformálního vzdělávání (Cramérovo $V=0,27$).

Závěr

Občanské vzdělávání je dnes chápáno v rámci evropských struktur, jichž je Česká republika součástí, jako velmi zásadní součást celoživotního učení a také jako prostředek k tzv. aktivnímu občanství, jakkoliv je aktivní občanství vymezováno poměrně široce a nejednotně. Ukazuje se však, že v České republice se velká většina dospělé populace občansky zaměřeného neformálního vzdělávání neúčastní.

Existující kurzy občanského vzdělávání dospělých není vždy snadné specifikovat, zdá se, že zčásti podporují koncept pasivního občanství a zčásti směřují k aktivnímu, participujícímu občanovi.

Ti dospělí, kteří se občansky zaměřeného neformálního vzdělávání účastní, jsou specifickou skupinou – jde obvykle o lidi zaměstnané na plný úvazek, pracující ve státním sektoru, dosahující průměrného platu, středoškolsky nebo vysokoškolsky vzdělané. Jejich účast na neformálním vzdělávání je podpořena

jednak jejich postoji a hodnotami (především kladným postojem ke vzdělávání, občanskými postoji) a jednak jejich zájmem a potřebou stále se učit něco nového. Významnou roli v této charakteristice hraje také snaha účastníků občanského vzdělávání porozumět současnému životu. Dále je zřejmé, že lidé účastníci se občanského vzdělávání častěji participují i v dalších oblastech neformálního vzdělávání. Zatím však nevíme mnoho o tom, jak se promítá občanské vzdělávání do přímé účasti lidí na občanském životě.

Celkově nelze říci, že by občanské vzdělávání dospělých bylo jednou ze silných stránek vzdělávání dospělých v českém prostředí, jeho nepočetní účastníci jsou však sympaticky působící skupinou.

LITERATURA

- BIRZÉA, Cesar, KERR, David, MIKKELSEN, Rolf, FROUMIN, Isak, LOSITO, Bruno, POL, Milan, SARDOC, Mitja. *All-European Study on EDC Policies*. Strasbourg: Council of Europe, 2004.
- BIRZÉA, Cesar. *Education for Democratic Citizenship: a Lifelong Learning Perspective*. Strasbourg: Council of Europe, DGIV/EDU/CIT (2000) 21.
- European Report on Quality Indicators of Lifelong Learning*. Brussels: European Commission 2002.
- Faure, Edgar et al. *Learning to be. The world of education today and tomorrow*. Paris: Unesco, 1972. ISBN 92–3–101017–4.
- International Handbook of Lifelong Learning*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publisher, 2001. ISBN 0–7923–6815–0.
- Making a European Area of Lifelong Learning a Reality*. Brussels: European Commission 2001.
- Memorandum o celoživotním učení*. Praha: MŠMT, 2000.
- O'SHEA, Karen. *A Glossary of Terms for Education for Democratic Citizenship*. Strasbourg: Council of Europe, DGIV/EDU/CIT (2003) 29.
- Recommendation Rec 12 of the Committee of Ministers to Member States on Education for Democratic Citizenship*. Strasbourg: Council of Europe 2002.
- ŠEDOVÁ, Klára, NOVOTNÝ, Petr. Vzdělávací potřeby ve vztahu k účasti na vzdělávání dospělých. *Pedagogika*, LVI, 2006, č. 2, s. 140–151. ISSN 0031–3815.
- WEERD DE, Marga, GEMMEKE, Mireille, RIGTER, Josine, RIJ VAN, Coen. *Indicators for Monitoring Active Citizenship and Citizenship Education. Final Report*. Research report for the European Commission/DG EAC. Regioplan publication number 1261d. Amsterdam, 2005.

SUMMARY

The text deals with adult civic education in the non-formal education sector in the Czech Republic. The authors first point out the relation between civic education and lifelong learning and, above all, relying on international and national strategic documents, present adult civic education as one of the tools for implementing the idea of active citizenship. Having done this, they present those data from the representative questionnaire survey “Adult education in various stages of the life cycle: priorities, opportunities and possibilities of development” that concern participation of adults in civic education activities, the existing offer in this domain, and characteristics of adult education participants, which they compare against some characteristics of other respondents included in the survey.

It turns out that participation of adults in civic education activities in the Czech Republic is very meagre and the existing offer is sometimes hard to specify and not always directed at active citi-

zenship. Adult participants in civic education show some specific characteristics contrasting them with people who do not participate in these activities. The specifics are interpreted in the context of participants' professional involvement, values and attitudes and their willingness to learn and increase their awareness. No correlation between participation in adult civic education and civic involvement has however been found.